

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Ukraina Lithuanica:

студії з історії
Великого князівства Литовського

Т. II

Київ
2013

*Видання присвячене Миколі Федоровичу Котляру –
члену-кореспонденту НАН України,
доктору історичних наук
з нагоди 80-річчя від дня народження*

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
(ПРОТОКОЛ № 7 ВІД 26 ЧЕРВНЯ 2012 Р.)

Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського. – К., Інститут історії України НАН України, 2013. – Т. II. – 292 с.

У наукових статтях та розвідках запропонованого читацькому загалу збірника розглядаються раніше не досліджені або маловивчені питання вітчизняної історії литовської доби, а також важливе коло проблем, пов'язаних з генезою поліетнічної держави епохи пізнього середньовіччя – початку нового часу – Великого князівства Литовського. Зацікавлений читач знайде у них авторське бачення відповідей на широке коло проблем, що досліджуються вперше або по-новому оцінюються, а також познайомиться з важливими джерелами, які вперше вводяться до наукового обігу.

Для істориків-литуаністів, викладачів, студентів та всіх, хто цікавиться історією України та Великого князівства Литовського.

Ukraina Lithuanica: Studies on History of the Grand Duchy of Lithuania. – K.: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 2013. – V. II. – 292 p.

The collection covers a number of new issues related to the history of the Grand Duchy of Lithuania; in particular, analysis of different peculiarities of its development in the Middle Ages and Early Modern Times. The given research is supposed to extend empirical and theoretical aspects of the mentioned issue.

For historians, faculty members, students and everybody interested in history of Ukraine and the Grand Duchy of Lithuania.

*Інститут історії України НАН України
вул. Грушевського, 4, к. 509, 01001 Київ, Україна
an_blan@mail.ru, dvashchuk@mail.ru*

ISBN 978-966-02-5254-7
ISBN 978-966-02-5255-4 (Т. II)

© Інститут історії України НАН України
© Автори

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Котляр Микола, д. і. н., член-кор. НАН України, головний редактор, Інститут історії України НАН України

Блануца Андрій, к. і. н., заступник головного редактора, Інститут історії України НАН України

Ващук Дмитро, к. і. н., заступник головного редактора, Інститут історії України НАН України

Жеребцова Лариса, к. і. н., відповідальний секретар, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Смолій Валерій, д. і. н., академік НАН України, Інститут історії України НАН України

Боряк Геннадій, д. і. н., проф., Інститут історії України НАН України

Воронін Василь, к. і. н., доц., Білоруський державний університет

Гуржій Олександр, д. і. н., проф., Інститут історії України НАН України

Дзярнович Олег, к. і. н., Інститут історії Білорусі НАН Білорусі

Закшевський Анджей, д. габ. проф., Варшавський університет

Люлевіч Хенрик, доктор історії, доц., Інститут історії ПАН

Нієндорф Матіас, д. і. н., Кільський університет

Петраускас Рімвидас, доктор історії, Вільнюський університет

Сас Петро, д. і. н., Інститут історії України НАН України

Степанков Валерій, д. і. н., проф., Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Чухліб Тарас, д. і. н., Інститут історії України НАН України

ІСТОРИОГРАФІЧНІ РОЗВІДКИ

УДК (477)«21»«ЛИТОВСЬКІ СТАТУТИ»

Олег Дячок
Дніпропетровськ

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ СУЧАСНИМИ УКРАЇНСЬКИМИ ПРАВОНАВЦЯМИ

У статті з'ясовано основні напрацювання сучасних українських істориків права в дослідженні Литовських Статутів.

Ключові слова: Литовські статuti, правознавці, дослідження.

В статье рассмотрены основные наработки современных украинских историков права в исследовании Литовских Статутов.

Ключевые слова: Литовские Статуты, правоведы, исследования.

The article deals with the main studies of the modern Ukrainian legalists in research of the Lithuanian Statutes.

Key words: Lithuanian Statutes, legalists, studies.

Властива сучасній науці спеціалізація, що має тенденцію до постійного звуження, – явище об'єктивне та необхідне, позитивні наслідки якого беззаперечні. Однак, вона має й негативні риси, що полягають у виникненні певних бар'єрів між різними науковими дисциплінами. «Переварюючись у власному казані», дослідники нерідко погано зна-

ють, що відбувається у споріднених науках, яку «продукцію» випускають їх колеги з інших «цехів». Не оминуло це й істориків. Адже далеко не завжди, вивчаючи події та явища минулого, історик звертається до публікацій сучасних економістів, юристів, філологів. Зі свого боку, представники інших наук недостатньо використовують праці істориків. Певною мірою цьому сприяло і запровадження вимог до захисту дисертацій про публікацію статей у фахових виданнях. Але діалог, обмін думками між представниками різних наук, які досліджують аналогічну тематику, просто необхідний, адже буття, не зважаючи на диференціацію знань, завжди залишається єдиним.

Одним з напрямків, де докладають свої зусилля й історики, і юристи, є дослідження правових явищ і подій. Автор цієї статті уже писав про публікації сучасних українських істориків права про державні установи та правові інститути Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ)¹. Але за кілька років з'явилися нові праці. Якісь більш ранні публікації із-за певних причин свого часу випали з поля зору автора. Таким чином, цю студію можна розглядати, як продовження та розвиток попередньої.

Необхідно відзначити, що останніми роками в Україні суттєво активізувалися й піднялися на якісно новий рівень історико-правові дослідження, зокрема, присвячені періоду перебування українських земель у складі ВКЛ. То ж проаналізувати численні студії різних аспектів історії держави і права ВКЛ чи українських земель у його складі в одній невеликій статті уже не уявляється можливим. Тому було обрано один з найважливіших аспектів. Литовські статuti (або Статuti ВКЛ), що були першими загальнодержавними кодексами у Центрально-Східній Європі, справедливо й закономірно привертають до себе все більший інтерес дослідників, зокрема, українських юристів, передусім істориків права.

З метою економії застосовуються такі скорочення для позначення Статутів 1529, 1566 і 1588 рр.: 1 ЛС, 2 ЛС і 3 ЛС відповідно.

Передусім, слід відзначити, що 20–21 березня 2009 р. в Одеській національній юридичній академії відбулася міжнародна наукова конференція, присвячена 480-річчю 1 ЛС і 420-річчю 3 ЛС, мета якої полягала у з'ясуванні місця Статутів у розвитку правових систем України, Литви,

---

¹ Дячок О. Право ВКЛ и украинских земель в его составе на страницах украинских юридических изданий (1991–2007 гг.) // Міжнародна наукова конференція «Україна і Велике князівство Литовське в XIV–XVIII ст.: політичні, економічні, міжнародні та соціокультурні відносини у загальноєвропейському вимірі». Кам'янець-Подільський, 27–29 вересня 2007 р. Тези доповідей. – К., 2007. – С. 40–42; Дячок О. Право Великого князівства Литовського та українських земель у його складі на сторінках українських юридичних видань (1991–2007 рр.) // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – К., 2009. – Т. I. – С. 176–196.

Білорусі, Польщі та Росії. Статті, підготовлені учасниками конференції, склали першу частину 49-го випуску збірника наукових праць «Актуальні проблеми держави і права»², обсягом понад 240 сторінок тексту. Однак жорсткі обмеження змушують нас залишити переважну їх частину поза межами даної розвідки.

Загальну характеристику Статутів та історії їх створення, значення на фоні кодифікації права у країнах Європи та соціальної й культурної ситуації у ВКЛ, рецепції норм звичаєвого та римського права, положень Руської Правди, роботу кодифікаційних комісій, вплив 3 ЛС на Соборне уложення 1649 р. здійснили П. Музиченко, В. Саленко та Н. Долматова. Також П. Музиченко на основі праць білоруських, литовських, польських та українських дослідників розглянув питання мови, якою були написані Статути³.

Х. Майкут, акцентує увагу на обставинах і умовах підготовки Статутів, їх структурі, списках⁴. Але, крім текстів самих кодексів, нею використано п'ять навчальних видань і лише три наукові. Автору залишилось невідомим, що у 1979 та 2004 рр. у Вільнюсі відбулися конференції, присвячені 1 ЛС, і опубліковані збірники статей їх учасників⁵. Наявні помилки у написанні прізвищ істориків, які вивчали Статути: Блануца замість Блануца, Лазитка замість Лазутка.

Поки що юристи не часто звертаються до здобутків історичного джерелознавства. Одним з винятків є стаття про джерельну базу дослідження

² Ківалов С. Передмова // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. – Одеса: Юридична література, 2009. – Вип. 49. – С. 3–4.

³ Музиченко П. П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів // Там само. – С. 7–14; Саленко В. І. Вплив Статутів Великого князівства Литовського на розвиток правової думки в Україні // Там само. – С. 78–82; Долматова Н. І. Волинський статут як джерело Статуту Великого князівства Литовського 1588 року // Там само. – С. 39–44; Музиченко П. П. Статут Великого князівства Литовського: від права усного до права писаного // Там само. – Одеса: Юридична література, 2009. – Вип. 45. – С. 136–139; Музиченко П. П. «Руська мова» як об'єднавчий фактор державної та правової діяльності у Великому князівстві Литовському // Там само. – Одеса: Юридична література, 2006. – Вип. 29. – С. 127–132.

⁴ Майкут Х. В. Литовські статути та їх застосування в Україні // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Електронне наукове фахове видання. – 2008. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2008_2/08mkvzvnu.pdf

⁵ Первый Литовский Статут 1529 года (Материалы республиканской научной конференции, посвящённой 450-летию Первого Статута). – Вильнюс, 1982; Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha: straipsnių rinkinys / Sudarė Irena Valikonytė ir Lirija Steponavičienė. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.

права ВКЛ⁶, в якій автор справедливо звертає увагу на те, що джерелами вивчення історії права є як актові матеріали, так і наративи, хоч обмежує останні лише літописами. На нашу думку, джерелом дослідження історії права є також щоденники, подорожні нотатки, листування тощо⁷. Недолік полягає і в тому, що О. Вовк, даючи характеристику науковим виданням Статутів, зупиняється лише на частині з них. Зокрема, поза увагою залишилися сучасні білоруські публікації⁸. Ю. Тищенко розглядає міфологічні підстави нормативних положень 1 ЛС: поняття суду, правосуддя, права, справедливості, роду, договору, кари і покарання, зокрема вогнем, законності необхідної оборони й крайньої необхідності⁹.

Ж. Дзейко, аналізуючи законодавчу техніку у ВКЛ, відзначає її вдосконалення у кожному наступному Статуті. У всіх переважав абстрактний спосіб викладення норм, хоч застосований і казуїстичний. Як і в Західній Європі, почав складатися розподіл норм права на матеріальні й процесуальні, відбувався поділ права на публічне і приватне. Уже в 1 ЛС помітна тенденція до активного використання загальноновизнаних юридичних термінів. Статути містять відсилки до звичаїв. З ЛС у випадку прогалин у його нормах закріплював застосування принципу аналогії закону. Детальніше на структурі 3 ЛС і законодавчій техніці, що знайшла відображення у ньому, зупиняється Т. Литвиненко¹⁰.

Публікації (зокрема рецензії) про державу і право ВКЛ, включаючи Статути, С. Борисенка, Л. Окиншевича, М. Василенка, О. Добрава, М. Товстоліса охарактеризовані І. Усенком. Відзначено, що їх праці значною мірою не втратили своєї актуальності та наукової цінності й нині. Н. Панова-Стрюк звернула увагу на внесок Ф. Леонтовича у дослідження Статутів¹¹. Історіографію дослідження судових органів і процесу на

⁶ Вовк О. Й. Джерельна база дослідження литовсько-руського права // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 49. – С. 64–70.

⁷ Детальніше див.: Дячок О. О. Теоретичні аспекти джерелознавства історії держави і права // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2008. – № 2 (38). – С. 17–23.

⁸ Статут Великаго княства Літоўскага 1566 года / Т. І. Доўнар, У. М. Сатолін, Я. А. Юхо. – Мінск, 2003; Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / Пер. на бел. мову А. С. Шагун. – Мінск, 2002.

⁹ Тищенко Ю. В. Мифологические основания нормативных положений Статута Великого княжества Литовского 1529 года // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 49. – С. 82–87.

¹⁰ Дзейко Ж. О. Законодавча техніка у Великому князівстві Литовському // Там само. – С. 54–58; Литвиненко Т. М. Структура Статуту Великого князівства Литовського 1588 року // Там само. – С. 74–77.

¹¹ Усенко І. Б. Держава і право Великого князівства Литовського у дослідженнях учених Всеукраїнської Академії наук // Там само. – С. 25–32; Панова-Стрюк Н. В. Одеська

українських землях у складі ВКЛ, зокрема їх регламентацію Литовським статутами, показала С. Ковальова у монографії, написаній на основі кандидатської дисертації¹². Вона зауважила, що І. Лаппо на основі 2 ЛС показав устрій і компетенцію пореформених судів – земського, гродського і підкоморського, але його роботи мають в основному описовий характер. Відзначено, що І. Спрогіс на підставі Статутів і судових актів спробував уточнити функціонування і компетенцію земських судів, М. Любавський, Ф. Леонтович та М. Довнар-Запольський здебільшого обмежувалися вказівками на коло справ, підсудних кожному з видів суду за 2 ЛС, а Г. Демченко показав ставлення держави до копних судів. Дослідниця відзначила: Ф. Леонтович проаналізувавши Руську Правду і Статути, першим дійшов висновку, що литовське судочинство XVI ст. було продовженням давньоруського. У 1920-і рр. І. Черкаський дослідив такий елемент судового процесу, відображений в Статутах, як виволання, а С. Борисенко розглянув діяльність адвокатів у земських судах. Також С. Ковальова навела короткий археографічний огляд публікацій Литовських статутів¹³. Дослідження А. І. Яковліва про вплив Литовського статуту на Кодекс 1743 р («Права, за якими судиться малоросійський народ») у частині норм кримінального права розглядає С. Кудін. Він також звертає увагу на висновок відомого українського історика права про те, що важливим джерелом Литовського статуту було чеське середньовічне право, однак, С. Ковальова вважає значення чеських впливів на українське процесуальне право явно перебільшеним. В іншій статті С. Кудін відзначив: М. Д. Іванішев, досліджуючи витoki кривної помсти, плати за вбивство та їх сутність, дійшов висновку, що для Литовського статуту характерні ознаки як германської «віри», так і слов'янської «головщини»¹⁴.

школа вивчення Статутів Великого князівства Литовського у XIX ст. // Там само. – С. 71–72.

¹² Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського. Автореф. ... канд. юр. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Одеса, 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dysertaciya.org.ua/disertaciya_1_606.html

¹³ Ковальова С. Г. Судустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського: Монографія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 11–12, 14–17, 30–31.

¹⁴ Кудін С. В. Дослідження історії вітчизняного кримінального права XI–XVIII ст. у працях А. І. Яковліва // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1. – С. 52–55; Кудін С. В. Кримінальне право Київської Русі та українських земель, що входили до складу Литовсько-Руської держави і Речі Посполитої, у працях М. Д. Іванішева // Там само. – 2009. – № 2. – С. 83; Ковальова С. Г. Судустрій і судочинство на українських землях... – С. 17.

Досить цікава стаття Є. Харитонова та О. Харитонової про рецепцію римського права у Статутах складається з кількох частин: 1) теоретичне визначення поняття рецепції права; 2) цивілізаційна приналежність України; 3) коротка характеристика давньоруського права (зокрема, зазначено, що Руська Правда відображала вплив римського права у візантійській інтерпретації); 4) загальна характеристика Статутів. Дослідники відзначили, що з ініціативи Августина Ротундуса та Петруса Роїзія до 2 ЛС запроваджено низку понять та категорій римського права. Структурою та багатьма положеннями він схожий на Дигести та Кодекс Юстиніана. Помітний вплив римського права і на 3 ЛС. У висновку підкреслено, що особливістю рецепції римського права в Україні XVI ст. було «начебто «подвійне накладання» римсько-правових ідей – через давньоруське право, яке зазнало часткового впливу візантійського (опосередкованого – римського) права, та через німецьке та польське право, де римське право було рециповане за західноєвропейським типом»¹⁵. Хочеться сподіватися, що невдовзі з-під пера українських цивілістів та істориків права з'являться й дослідження про рецепцію конкретних положень римського права у Литовських статутах на кшталт статті польського науковця С. Годєка¹⁶.

Розглядаючи Руську Правду як джерело Статутів, Т. Мандюк стверджує, що з першої були рециповані інститути емфітевзису і застави. Автор також відзначає, що давньоукраїнське кримінальне право вплинуло на відповідні норми Статутів в аспектах кримінально-правової кваліфікації, мети та системи покарань. З посиланням на положення Розширеної редакції Руської Правди та 2 ЛС і 3 ЛС показано подібність регулювання гоніння сліду¹⁷.

Попри багатообіцяючу назву статті, І. Бойко лише відзначив, що вплив польського права відобразився у процесуальних нормах Литовських статутів, а джерелом прав і привілеїв шляхти, закріплених у 2 ЛС і 3 ЛС, було польське право. Він також підкреслив, що у 1349–1529 рр. польське право перебувало на вищому рівні розвитку, ніж литовське, однак у 1529–1569 рр. останнє не тільки наздогнало перше, а й випередило його

¹⁵ Харитонов Є. О., Харитонова О. І. Рецепція римського права у Статутах Великого князівства Литовського: чинники, передумови та деякі результати // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 49. – С. 14–24.

¹⁶ Godek S. Elementy prawa rzymskiego w prawie spadkowym I Statutu litewskiego // Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha. – P. 107–131.

¹⁷ Мандюк Т. С. Руська Правда як джерело укладання Статутів Великого князівства Литовського // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 49. – С. 61–62.

за рівнем юридичної техніки. Коротко про закріплення прав і привілеїв шляхти у всіх Статутах згадує В. Лизогуб¹⁸.

Х. Майкут є автором публікації про розвиток інституту речових прав на українських землях, згідно з Литовськими статутами, у якій звертає увагу на повну і обмежену цивільну правоздатність, дієздатність. Розглянуті суб'єкти та об'єкти права власності, способи її набуття, розподіл спільної власності. Виявлені особливості інститутів володіння, емфітевзису, сервітуту. Значну увагу автор звернула на заставу власності¹⁹. Але знову бачимо негаразди з прізвищами, тепер уже істориків права: Максименко замість Максимейко, Ухо замість Юхо. Крім того, на нашу думку, розглядаючи питання земельної власності та володіння, автору варто було звернутися до публікацій А. Блануци²⁰. Багато спільних моментів з попередньою має інша стаття Х. Майкут, в якій проаналізовано інститут забезпечення зобов'язань на українських землях за Литовськими статутами. Найпоширенішим його видом була застava рухомого й нерухомого майна, яка позначалася терміном «заклад». Автор розглянула порядок передачі речей у заставу й запису про це у судових книгах, ввід у володіння, припинення застави, правовий режим заставленого майна, права заставодержателя, зокрема на цесію та субзаставу²¹. Зобов'язальні відносини за 1 ЛС розглянуті Т. Ісманицькою. Проаналізовані права заставодавця і заставодержателя, різноманітні варіанти договору застави (без держання, з держанням, «на упад»)²².

¹⁸ Бойко І. Й. Польське право як важливе джерело Статутів Великого князівства Литовського (1529–1588 рр.) // Там само. – С. 34, 37–38; Лизогуб В. А. Формування станових прав шляхти на українських землях у XVI–XVIII ст. // Форум права. Електронне наукове фахове видання. – 2010. – № 3. – С. 270 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10lvauzc.pdf>

¹⁹ Майкут Х. В. Розвиток інституту речових прав на українських землях за Литовськими статутами // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2009_1/09mkvzls.pdf

²⁰ Блануца А. В. Обіг земельних володінь волинської шляхти у другій половині XVI ст. (на матеріалах Луцьких актових книг 1566–1599 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук (07.00.01 – Історія України). – К., 2005; Блануца А. В. Матеріали до реєстру земельних контрактів волинської шляхти (друга половина XVI ст.). – К., 2005.

²¹ Майкут Х. В. Інститут забезпечення зобов'язань на українських землях за Литовськими статутами // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 68–73.

²² Ісманицька Т. І. Заставні правовідносини за Першим Литовським статутом // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 1. – С. 92–99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2010_1/itistr.pdf

Аналізуючи Правове регулювання земельних відносин в Україні XIV–XVI ст., зокрема Литовськими статутами, Б. Бачур відзначив, що з часу 1 ЛС вся земля була монополізована шляхтою. Таким чином, відносно українських селян «ми не можемо говорити про класичну форму *алодійної власності* (курсив автора. – О. Д.), оскільки селянське землеволодіння XVI століття ближче до емфітевзиса, до змісту якого входить право продавати, дарувати, закладати, відчужувати й передавати її у спадщину, при цьому за реальним власником землі визнається право переважної купівлі чи одержання 2% купівельної ціни». Він також підкреслив, що розвиток поняття про право власності в Литовських статутах поступово обмежував умови фактичного володіння землею, при цьому головну роль, згідно з нормами звичаєвого права, відіграло заволодіння (заїмка)²³.

Успадкування нерухомого майна за 1 ЛС торкнулася А. Савченко²⁴.

Інститут опіки і піклування в українському праві за Статутами розглянула А. Гавловська²⁵. Ледь не половину статті займає історіографічна довідка, історія створення Статутів та далеко не у всьому беззаперечна характеристика правової системи ВКЛ і впливів на неї права інших держав. А. Гавловська проаналізувала положення розд. V «Про опікунів» 1 ЛС та значно вдосконаленого розд. VI «Про опіку» 2 ЛС, що визначали мету призначення неповнолітнім опікунів, регламентували коло осіб, які могли бути опікунами, порядок їх призначення і перепризначення, права, обов'язки та відповідальність опікунів.

У розрізі положень 1 ЛС і 2 ЛС Л. Ясінська розглядає становлення інституту нотаріату на українських землях, зокрема, обов'язкову письмову фіксацію цивільних договорів²⁶.

О. Грищук коротко відзначає, що Статути, одним з основних джерел яких була Руська Правда, передбачали норми про захист честі. Це були норми про головщину, яку отримували родичі вбитого, та про виплату за

²³ Бачур Б. С. Правове регулювання земельних відносин в Україні (XIV–XVI ст.) // Правова держава. – Одеса: ОНУ, 2002. – № 4 – С. 196–199.

²⁴ Савченко А. С. Етапи становлення та розвитку інституту спадкування нерухомого майна в Україні // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ: Зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnuvs/2009_45/VV-45/VV-45_9.pdf

²⁵ Гавловська А. В. Інститут опіки і піклування в українському праві за Статутами Великого князівства Литовського: історико-правові аспекти // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юридична література, 2005. – Вип. 24. – С. 264–268.

²⁶ Ясінська Л. Окремі аспекти виникнення та розвитку нотаріальної діяльності в Україні (X–XVI ст.) // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XI регіонал. наук.-практ. конф. 3–4 лютого 2005 р. – Львів, 2005. – С. 74; Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2006. – Вип. 43. – С. 105–108.

«безчестя» словом або дією. Соціальному змістові головщини і нав'язки в 1 ЛС присвячена стаття П. Музиченка. Головщину він вважав видом зобов'язань, додатковим покаранням, що залежало від станової належності убитого, а нав'язку – грошовим штрафом, який призначався за завдання ран, побоїв, незначну крадіжку, здійснену вперше. Автор показав залежність розмірів головщини і нав'язки від соціального становища селянина. К. Марисюк на основі положень трьох Статутів аналізує нав'язку як вид майнового покарання за здійснення кримінальних злочинів, показуючи, як змінювався цей інститут, зокрема, розмір компенсації, залежність останнього від соціального становища постраждалого. «Урядовий грабеж» як примусове виконання судового рішення у випадку ухилення засудженого від його виконання (згідно з 1 ЛС) згадує М. Єспур²⁷.

Публікація Ю. Сеньків про вину в кримінальному праві ВКЛ повністю виконана на основі положень Статутів. Дослідниця дійшла такого висновку: «Литовський статут розрізняє дві форми вини – умисна і неумисна. Діяння називаються умисними при наявності усвідомлення («ведомості») і бажання («хотіння»); де немає усвідомлення і бажання, там – випадок («пригода»); випадкові діяння у Литовському статуті називаються неумисними. Литовський статут не знає вини необережної, як особливої форми вини; в одному випадку необережність рівносильна умислу («умисно з недбалості»), в іншому має місце необережність рівносильна випадку і відноситься вона до неумисних діянь. Тобто середнього ступеня між умислом і неумислом Литовський статут не знає»²⁸.

На підставі 1 ЛС і 2 ЛС Ю. Сеньків аналізує кримінальну відповідальність за злочини проти майна на українських землях ВКЛ. Вона виділяє такі злочини: 1) наїзд, або «находь», 2) розбій, 3) грабіж; 4) крадіжка,

²⁷ Гришук О. Становлення права людини на відшкодування моральної шкоди (XI – початок XX ст.ст.) // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць – Чернівці: ЧДУ, 1999. – Вип. 55: Правознавство. – С. 48; Музиченко П. П. Соціальний зміст головщини і нав'язки в Статуті Великого князівства Литовського 1529 року // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Одеса: Юридична література, 2009. – Т. VIII. – С. 110–117; Марисюк К. Б. Нав'язка як вид майнового покарання за Литовськими статутами // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 30–36 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvldivs/2010_3/mkbzls.pdf; Єспур М. В. Руська правова традиція як фактор формування інституту покарання в законодавстві Великого князівства Литовського // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юридична література, 2009. – Вип. 48. – С. 118.

²⁸ Сеньків Ю. Вина у кримінальному праві Великого князівства Литовського // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XIV регіонал. наук.-практ. конф. 6 лютого 2008 р. – Львів, 2008. – С. 76–79.

5) привласнення або пошкодження чужого майна, незаконне користування ним²⁹.

Деякі види злочинів, визначені у Литовських статутах (заборона на переманювання християн у мусульманство та іудаїзм, образа «маєстату» господаря, злочини проти суддів і судочинства, виготовлення фальшивої монети, існування таємних корчем, службові злочини), у порівнянні з аналогічними видами злочинів, визначеними Соборним Уложением 1649 р. та іншими актами Московської держави, аналізує М. Сіманчук. Продовженням даного дослідження можна вважати статтю цього ж автора про мету покарань в українському та російському кримінальному праві середини XVII – кінця XVIII ст., у якій він звертається до положень 3 ЛС³⁰.

Особливо слід виділити статтю Ю. Сеньків про кримінальну відповідальність за злочини проти особи. Відзначено, що 1 ЛС ці злочини регламентовані досить детально, але не згруповані і не розділені у залежності від об'єкта посягання. Статут розрізняв умисел і необережність, посягання і закінчений склад злочину, необхідну оборону й крайню необхідність. Чітко визначалася співучасть у здійсненні злочину. 2 ЛС більш систематизований, рівень його кодифікаційної техніки значно вищий, але його авторам ще не вдалося повністю розмежувати галузеві норми. Ю. Сеньків пропонує свою систематизацію злочинів проти особи, закріплених у 1 ЛС і 2 ЛС. Також до Статутів вона звертається, розглядаючи регулювання кримінально-правових відносин в єврейських громадах на території українських земель у складі ВКЛ³¹.

Проаналізувавши положення трьох Статутів, Ю. Сеньків класифікувала злочини проти правосуддя, виділивши дві великі групи³². Першу

²⁹ Сеньків Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти майна на українських землях у складі Великого князівства Литовського // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XV регіонал. наук.-практ. конф. 4–5 лютого 2009 р. – Львів, 2009. – С. 89–91.

³⁰ Сіманчук М. В. Види злочинів в українському та російському кримінальному праві (середина XVII – кінець XVIII ст.) // Порівняльно-правові дослідження: українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал. – 2009. – № 1 – С. 143–145; Сіманчук М. В. Мета покарань в українському і російському кримінальному праві (середина XVII – кінець XVIII ст.) // Там само. – 2009. – № 2 – С. 149–155.

³¹ Сеньків Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти особи на українських землях у законодавстві Великого князівства Литовського // Юридична Україна. – 2009 – № 5 (77). – С. 15–20; Сеньків Ю. Регулювання кримінально-правових відносин у єврейських громадах на українських землях у складі Великого князівства Литовського // Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К., 2009. – Вип. 45. – С. 174–175.

³² Сеньків Ю. Злочини проти правосуддя на українських землях за Литовськими статутами // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XVI

складали злочини, вчинені судовими чиновниками. У другій групі, злочинів, учинених учасниками судового процесу, дослідниця виділила чотири підгрупи (три – за часовою ознакою): 1) до винесення судового рішення; 2) у ході судового розгляду; 3) після винесення судового рішення; 4) злочини, вчинені адвокатом.

На оціночні поняття в кримінально-правових положеннях 3 ЛС звернув увагу К. Лановенко, відзначивши, що їх кількість у цьому кодексі істотно зростає у порівнянні з Руською Правдою. Побіжно, на основі існуючих публікацій, торкається статей Статутів Н. Хоменко у розрізі нормативно-правового регулювання боротьби з контрабандою³³.

С. Шаталюк підкреслює, що у 3 ЛС детально регламентовано порядок судового захисту. Одна з публікацій О. Сокальської присвячена інституту судового представництва, в якій вона розкриває інститут прокуратора, зокрема, як оформлювалися його повноваження представляти інтереси сторін у суді, вимоги та обмеження, що застосовувалися до прокуратора, його обов'язки. Детальніше інститут судового представництва у ВКЛ розглянув М. Аракелян, звернувши увагу, що в 1 ЛС містилися норми, котрі дозволяли заступати в суді сторони, які мали судитися. Була встановлена відповідальність такого заступника. Заборонялося бути заступником (прокуратором) іноземцю. Автор намагається з'ясувати різницю між термінами «заступник» і «прокуратор», ужитими в названих артикулах і доходить висновку, що «послугами першого користувалися родичі, хворі та немічні люди, послугами другого – заможні шляхтичі». Таким чином, про прокуратора можна говорити як про спеціаліста, для якого заступництво стало професією, а його послуги стали платними, тобто як про адвоката у сучасному розумінні. М. Аракелян звертає увагу, що в наступних Статутах інституту судового представництва відведено значно більше уваги. У 2 ЛС чітко розрізняється заступник як уповноважений відповідача та прокуратор як адвокат. 3 ЛС дозволяв представництво як в цивільних, так і в кримінальних справах. Низка норм 2 ЛС і 3 ЛС містить вимоги, яким повинен відповідати прокуратор, а також заборони на цю діяльність, відповідальність прокураторів. Праця М. Аракеляна має багато спільного з опублікованою дещо раніше статтею О. Сокальської, що і не дивно, але

регіонал. наук.-практ. конф. 8–9 лютого 2010 р. – Львів, 2010. – С. 86–87.

³³ Лановенко К. Є. Історичний досвід використання оціночних понять у кримінальному законодавстві України // Митна справа. – 2011. – № 1 (73). – Ч. 2. – С. 250; Хоменко Н. А. Історичне підґрунтя виникнення та формування поняття контрабанди як негативного соціально-правового явища // Там само. – 2009. – № 5 (65). – С. 15, 16.

є ґрунтовнішою. Коротко про регулювання процесуального статусу прокуратора 1 ЛС і 3 ЛС згадує В. Пожар³⁴.

В. Сердюк, аналізуючи судову систему ВКЛ, звернув увагу, що 1 ЛС встановлювалися вимоги до осіб, які претендували на посаду судді земського суду. Коротко про зміни в судовій системі ВКЛ після реформи 1564–1566 рр., закріплених 2 ЛС, внаслідок чого було створено інститут професійних суддів, говорять у своїй статті О. Кваша та А. Мартіросян. Вони також відзначають, що 3 ЛС приписував створення традиційних для України копних судів на території всієї держави³⁵. П. Музиченко детальніше проаналізував судову систему, встановлену 1 ЛС, компетенцію та склад господарського суду, судів воєводських, державців, маршалків, комісарських, Панів-Ради, копних, замкових (городських), земських, з «призначених суддів». Про розмежування повноважень світських і духовних судів, згідно з 2 ЛС, згадує М. Єпур³⁶. О. Сокальською були розглянуті інституційні відносини між судами на українських землях XVI ст., вперше закріплені 1 ЛС, а потім розвинуті сеймовими постановами, підсудність справ. Вона виділила чотири етапи у розвитку інституційних відносин між судовими установами³⁷.

Судоустрою і судочинству на українських землях ВКЛ присвячена монографія С. Ковальової. На основі положень 1 ЛС і 2 ЛС вона показала повноваження маршалківського та комісарського судів як різновидів великокнязівського суду. Дослідниця підкреслила, що 2 ЛС, який закріпив

---

³⁴ Шаталюк С. Д. Історичний аспект розвитку та становлення системи безоплатної правової допомоги // Там само. – 2010. – № 2 (68). – С. 92; Сокальська О. В. Інститут судового представництва у Великому князівстві Литовському // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 4. – С. 236–238; Аракелян М. Р. Развитие института судебного представительства в Великом княжестве Литовском // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Одеса: Юридична література, 2009. – Т. VIII. – С. 104–107; Пожар В. Г. Генеза та деякі перспективи розвитку інституту представництва у кримінальному судочинстві України // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юридична література, 2011. – Вип. 60. – С. 233.

³⁵ Сердюк В. Найвищий судовий орган в українських землях за часів їх перебування у складі Литви, Польщі та Речі Посполитої (XIV – середина XVII ст.) // Право України. – 2006. – № 3. – С. 125–126; Кваша О. О., Мартіросян А. Г. Історія становлення незалежності судової влади у вітчизняному законодавстві // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 1. – С. 240.

³⁶ Музиченко П. П. Судова система за Статутом Великого князівства Литовського 1529 р. // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 48. – С. 105–108; Єпур М. В. Руська правова традиція як фактор формування інституту покарання в законодавстві Великого князівства Литовського // Там само. – С. 120.

³⁷ Сокальська О. В. Генеза інстанційних відносин між судовими установами українських земель у XVI ст. // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 2. – С. 251–253.

впровадження судової реформи, «заборонив звертатися до суду великого князя, доки справа не буде розглянута в місцевому суді, таким чином, за центральним судом закріпилася функція апеляційної інстанції, крім певного кола справ, підсудних виключно велико-князівському суду»³⁸. С. Ковальова визначила повноваження суду намісника-державці за 1 ЛС, показала розмір найважливішого судового мита – пересуду, що йшов на користь суддів. Держава контролювала доменіальні суди, які після прийняття Статутів мали керуватися їх положеннями. За 1 ЛС воєводи і старости мали висилати діцьких до панів, які ухилялися від відправлення належного правосуддя над підлеглими селянами³⁹.

Зупинившись на устрої, компетенції та функціонуванні земських судів за 2 ЛС, дослідниця звернула увагу, що «право обирати всіх членів земського суду – суддю, підсудка і писаря – було надано місцевій шляхті. – А далі підкреслила: – Отже, вперше на українських землях державний суд відокремлюється від адміністрації». Нею аналізуються вимоги й обмеження для кандидатів у члени земського суду. До 2 ЛС були внесені положення про захист суддів. Кодексом також визначалися терміни судових сесій, порядок розгляду справ та ведення документів, судові витрати. На основі 2 ЛС С. Ковальова розкрила апеляційне оскарження рішення земського суду до суду великого князя⁴⁰.

Так само С. Ковальова розглянула регулювання 2 ЛС гродських судів: повноваження з розгляду кримінальних справ, формування, відповідальність судді, особливості провадження (порушення і розслідування справи), відповідальність порушника за невиконання вимоги суду, заходи щодо недоторканності учасників суду і сторін, виконання вироків інших судів повіту, а також подання апеляції на вирок гродського суду до суду великого князя⁴¹.

Ще одним видом судів, закріплених 2 ЛС, був підкоморський. С. Ковальова вказала вимоги до особи, яка призначалася на посаду підкоморія, його компетенцію щодо розгляду земельних справ⁴².

Особливо належить виділити цикл статей О. Сокальської. В одній з них показана роль учасників судового процесу: судді, судового писаря, підписка, децького, вижа, возного, позивача, відповідача, третьої особи. Автор акцентує увагу на вимогах, що висувалися до судді, його обов'язках, обмеженнях при виконанні судочинства, причинах позбавлен-

³⁸ Ковальова С. Г. Судустрой і судочинство на українських землях... – С. 55–56, 58.

³⁹ Там само. – С. 60–61, 64–65, 71.

⁴⁰ Там само. – С. 76–79, 81–82.

⁴¹ Там само. – С. 82–83, 84–87, 89.

⁴² Там само. – С. 91–92.

ня посади, оплаті діяльності. Також розглянуті обов'язки писаря, вижа, возного. Аналізується процесуальна правоздатність різноманітних категорій населення. Показано роль прокуратора та інших осіб, які надавали правову допомогу сторонам при розгляді судової справи, а також роль різних категорій свідків⁴³.

Слід звернути увагу на дві публікації, присвячені урядові возного у судовому процесі. О. Сокальська та М. Бедрій показали, що ця посада з'явилася внаслідок судової реформи 1564–1566 рр., перебравши на себе повноваження вижа і децького, хоча це відбулося не одночасно – вижі ще якийсь час брали участь у судових слуханнях, переважно у вотчинному судочинстві. Більше того, вижі деякий час продовжували здійснювати свої функції паралельно з возними й могли брати участь навіть в одному судовому засіданні. Розкрито причини запровадження уряду возного, вимоги до нього, його функціональні обов'язки, зокрема на стадії досудового слідства, його обов'язкову участь в копному суді, участь у земському повітовому суді, оплату діяльності возного, відповідальність за правопорушення з його боку. До функцій возного належали: засвідчення результатів обшуку та інших фактів, що мали юридичне значення, організація засідання копного суду та участь у ньому, проведення допиту за рішенням копного суду та привід на засідання учасників процесу, звіт гродському судові про рішення копного суду, підрахунок завданої шкоди в кримінальній справі про крадіжку. Також дослідниками показана відповідальність інших осіб за неправомірні дії стосовно возного⁴⁴.

У статті про здійснення досудових розшукових і слідчих заходів в українському судочинстві XVI ст. О. Сокальська акцентує увагу, що, відповідно до 2 ЛС, традиційний приватно-позовний характер судового процесу зазнав певних змін, оскільки передбачалась можливість порушення справи органами влади, тобто він набував рис розшукового. На основі положень трьох Статутів дослідниця розглядає слідчі дії, що вчинялися потерпілим як до початку, так і в рамках копного судочинства («оповідання», «поволання», «переслух», «гоніння сліду», «гоніння злочинця по слідах», «звід», обшук, огляд, освідування, опитування). «Сознанье» возного про встановлені факти вона порівнює з сучасним протоколом слідчих дій.

⁴³ Сокальська О. В. Учасники судового процесу литовсько-польської доби // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 1. – С. 177–179.

⁴⁴ Сокальська О. В. Уряд возного в українському судовому процесі XVI ст. // Там само. – 2008. – № 2. – С. 193–195; Бедрій М. М. Державний нагляд за здійсненням копного судочинства на українських землях у XIV–XVIII ст. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 26–34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2010_2/bmmzus.pdf

О. Сокальська звертає увагу, що у 3 ЛС були закріплені обов'язкові досудові розшукові заходи, які мав проводити «вряд» (представник влади). Також у кінці XVI ст. на українські землі був поширений інститут «шкрутинії», що передбачав проведення з ініціативи суддів або сторін слідчих дій судовими урядниками на окремому судовому засіданні⁴⁵.

Проаналізовані у статтях О. Сокальської аспекти, знайшли детальніше відображення і в її монографії⁴⁶.

У статті, присвяченій волосній громаді, П. Гураль дав загальну характеристику трьох Статутів. Посилаючись на Д. Дорошенка, він відзначив, що Статут мав значення не лише для шляхетського права, але й для народного, зокрема, для здійснення копного суду. Стисло про копні суди, узаконені Статутами, говорить Є. Шаломеев⁴⁷.

М. Бедрієм розглянуті передумови створення копних судів. Дослідник відзначає, що «общинні суди були історично першими судовими органами на українських землях. У додержавний період і в епоху становлення української державності вони були єдиними судами... Общинному суду фактично належала роль посередника між сторонами судового процесу». Згодом общинні суди еволюціонували у вервні. Відзначивши генетичний зв'язок між вервним і копним судами, М. Бедрій підкреслив, що на етнічних українських, білоруських та російських землях останні сформувалися природним шляхом, тоді як на литовських були створені штучно на підставі 3 ЛС. Б. Тищик і М. Бедрій проаналізували стадії копного судочинства на українських землях XIV–XVIII ст., склад копного суду, докази, що бралися ним до уваги тощо. Автори передусім зосереджуються на розслідуванні кримінальних справ. Зокрема, показано, що у Гетьманщині гоніння сліду здійснювалося на основі 3 ЛС. М. Бедрій детально проаналізував нормативно-правові акти, зокрема Статути, як джерела копного судочинства на українських землях. Він підкреслив, що «серед найбільш важливих проявів впливу Статутів Великого князівства Литовського на діяльність копних судів на українських землях необхідно виділити той

⁴⁵ Сокальська О. В. Провадження досудових розшукових та слідчих заходів в українському судочинстві в XVI ст. // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 3. – С. 195–197.

⁴⁶ Сокальська О. В. Нариси з історії українського судочинства (XVI – початок XVII ст.). – Одеса: ІНТЕРПРІНТ, 2010. – С. 13–17, 24–28, 32–37, 40–41, 46, 48–64, 76, 83, 85–105, 107–114, 117–123, 125–131, 134–153, 155–158, 161–163, 167–178, 184–185.

⁴⁷ Гураль П. Волосна громада в період входження українських земель до Великого князівства Литовського // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – Вип. 37. – С. 84–85; Шаломеев Є. В. Джерела права України другої половини XVII–XVIII століть // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць – Чернівці: Рута, 2002. – Вип. 161: Правознавство. – С. 22.

факт, що за допомогою цих нормативно-правових актів у значній мірі було окреслено компетенцію копного суду. Так, Статути Великого князівства Литовського уповноважили копні суди щодо вирішення справ про лісові та польові шкоди, присвоєння чужої борті, земельних спорів, здійснення розслідування та судочинства у справах про розкрадання»⁴⁸.

М. Бедрій також звертається до 2 ЛС, характеризуючи присяжну копу – особливу слідчу дію в копному судочинстві, та до 3 ЛС, аналізуючи стадію судового розгляду в українському копному судочинстві. У той же час, С. Чайковський у статті про історію нормативно-правового регулювання розшуково-слідчої діяльності демонструє російський імперсько-радянський підхід до історії України. Говорячи про гоніння сліду і звід, він зовсім не згадує Литовські статути, а переходить від Руської Правди до московських правових пам'яток: Судебника 1497 р., актів Івана Грозного та Соборного Уложення 1649 р.⁴⁹. Можливо, це не свідомо позиція автора, а наслідок засвоєння положень далеко не найкращих зразків навчальної літератури. З цього приводу О. Сокальська відзначала, що «оглядовий аналіз підручників з кримінально-процесуального права свідчить про брак історико-правового матеріалу з питань історичних типів українського процесу, характерних рис та засад провадження в кримінальних справах на різних етапах державності. Але українське судочинство виникло не в період радянської влади чи реформ 1864 р., а має тривалу історію в контексті європейських перетворень, змін типів кримінального процесу тощо». Вона також звернула увагу на дисертаційне дослідження С. Ковальової 2004 р. та монографію П. Музиченка і С. Ковальової 2000 р., що

⁴⁸ Бедрій М. М. Суспільно-правові передумови становлення копних судів на українських землях // Актуальні проблеми політики. – 2009. – Вип. 38. – С. 546–553; Бедрій М. М. Вервний суд і копний суд: історико-правове порівняння // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XVI регіон. наук.-практ. конф. – С. 44, 45; Тищик Б., Бедрій М. Копне судочинство в Україні та особливості його здійснення (XIV–XVIII ст.) // Право України. – 2010. – № 1. – С. 68–75; Бедрій М. М. Нормативно-правові акти як джерела правового регулювання діяльності копних судів на українських землях XIV–XVIII ст. // Держава і право. – К., 2010. – Вип. 47. – С. 110–111.

⁴⁹ Бедрій М. Вервний суд і копний суд... – С. 44; Його ж. Стадія судового розгляду в українському копному судочинстві (XIV–XVIII ст.) // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2010. – Вип. 51. – С. 21; Чайковський С. А. Нормативно-правове регулювання розшуково-слідчої діяльності в XI – першій половині XIX століття // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 4. – С. 263–265.

містять розділи, присвячені судовому процесові на українських землях у складі ВКЛ⁵⁰.

Примирення як спосіб врегулювання кримінально-правового конфлікту аналізує Н. Нестор. У публікації також йдеться про регулювання 2 ЛС діяльності копних судів. Примиренню й посередництву присвячена й стаття Ю. Микитин, у якій автор звертає увагу, що 1 ЛС передбачав можливість примирення у кримінальних справах про згвалтування і розбій, а 3 ЛС передбачав, що кримінальне судочинство, розпочате за заявою потерпілого або його родича, могло бути зупинене на будь-якій стадії процесу шляхом відмови від позову і здійснення мирової угоди⁵¹. Про діяльність третейських судів на українських землях, включаючи їх перебування у складі ВКЛ, пише Н. Вангородська. Зокрема, вона звертає увагу, що у випадку невиконання рішення полюбовного суду можна було звернутися до земського суду, який, згідно з 3 ЛС, був для полюбовних судів апеляційною інстанцією⁵².

У статті Б. Киндюка проаналізовані правові засади охорони лісів у Лісовому Уставі ВКЛ 1567 р., який він розглядає як продовження Статутів⁵³.

Дослідження М. Крумленка присвячені історичним аспектам правового статусу національних меншин, релігійних конфесій. Зокрема, відзначено, що 1 ЛС і 2 ЛС забороняли татарам і євреям тримати християн у неволі, а татари не могли свідчити у судах в земельних справах. 2 ЛС «була суттєво розширена стаття, яка забороняла жидам і татарам купувати невільників». А 3 ЛС закріпив за татарами право свідчити у судах, надане привілеєм Жигимонта Августа від 20 червня 1568 р. Дослідник підкреслює, що татари знатного походження не мали підлягати дискримінації, однак прості татари вважалися менш надійними свідками, ніж християни-позивачі. 1 ЛС надавав рівне право свідчення у земельних питаннях усім християнам, католикам і православним, однак воно зале-

⁵⁰ Сокальська О. В. Провадження досудових розшукових та слідчих заходів... – С. 195.

⁵¹ Нестор Н. В. Правове регулювання примирення: історичний огляд // Держава та регіони. Серія: Право. – 2010. – № 2. – С. 166; Микитин Ю. І. Історичний розвиток примирення і посередництва в джерелах права, що діяли на українських землях у XVI–XIX століттях // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2009. – Вип. 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/apvchzu/2009_21/autors/mykytyn.pdf

⁵² Вангородська Н. А. Третейські суди в Україні в X–XVIII ст. // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 2. – С. 112–124.

⁵³ Киндюк Б. В. Правові засади охорони лісів у Лісовому Уставі 1567 р. Великого князівства Литовського // Держава і право. – Вип. 45. – С. 126–130.

жало від дотримання чи недотримання релігійних обрядів. Так само усі християни отримали рівні права на холопів. У статті про правовий статус циганів у ВКЛ М. Крумленко звертає увагу, що з ЛС заборонялося цьому народові проживати на території князівства. Однак реально це положення ніколи не виконувалось⁵⁴.

Назва статті, автором якої є кандидат історичних наук Н. І. Паламарчук⁵⁵, на наш погляд, не зовсім коректна. По-перше, навряд має сенс словосполучення «функціонування відносин». По-друге, сучасна історична наука практично відмовилася від терміну «польсько-литовська доба», оскільки державний устрій і правові системи Корони і ВКЛ досить сильно відрізнялися. Хоча в анотації автор декларує, що «в статті, на основі аналізу досягнень учених-істориків, творчого осмислення документів і матеріалів, розкривається соціальна структура і соціальні відносини української історії та литовсько-польської доби» (? – О. Д.), у переліку літератури сучасна літуаністика представлена досить скупо, а документи – єдиним виданням (Історія України в документах, матеріалах і спогадах очевидців. – К., 1991). Статути згадані двічі. Автор зазначає, що після Люблінської унії король Речі Посполитої (насправді – Польщі) видав низку спеціальних привілеїв для шляхти Волині, Київщини та Поділля, зокрема, вносити поправки до Литовських статутів. Також підкреслено, що з ЛС селянство остаточно було закріпачене.

С. Мартьянова серед правових джерел, якими користувалися судді Війська Запорозького козацько-гетьманського періоду називає і Литовські статути, передусім, Третій, поширений в судових установах Гетьманщини. К. Марисюк у дослідженні про майнові покарання за Кодексом 1743 р., відзначив, що характерна для останнього головщина була скопійована з Литовських статутів, але з суттєвими змінами та уточненнями. Як і в 3 ЛС, вона поділялася на шляхетську та посполиту. Змінилася роль головщини, яка тепер рідко виступала як основне покарання, переважно – як

⁵⁴ Крумленко М. В. Судові права іновірців на українських землях Великого князівства Литовського // Актуальні проблеми держави і права. – Одеса: Юридична література, 2003. – Вип. 21. – С. 113–114; Крумленко М. В. Залежність правового становища населення на українських землях Великого князівства Литовського у XIV–XVI ст. від релігійної політики держави // Там само. – Одеса: Юридична література, 2004. – Вип. 22. – С. 154–155; Крумленко М. В. Правовий статус циган у Великому князівстві Литовському // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. праць. – Одеса: Фенікс, 2010. – Вип. 40. – С. 481–482.

⁵⁵ Паламарчук Н. І. Функціонування соціальної структури і соціальних відносин у польсько-литовську добу української історії // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія «Політологія. Соціологія. Право»: Зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/VKPI_soc/2009_2/Palamar.pdf

додаткове. З ЛС був використаний як головне джерело для визначення конфіскації майна⁵⁶.

Аналізуючи правове регулювання нотаріальної діяльності в кодифікаціях українського права XVIII – першої половини XIX ст. Л. Ясінська звернула увагу, що одне з найважливіших місць посідає Зібрання Малоросійських прав 1807 р. Серед його норм, які регулювали зобов'язальні відносини, є 132 посилання на Литовський статут. У найбільшій за обсягом третій частині, присвяченій праву власності, міститься 264 посилання на Литовський статут⁵⁷.

Отже, аналіз досліджень, опублікованих на сторінках сучасних українських юридичних видань, який жодним чином не претендує на абсолютну повноту, дає можливість зробити такі висновки. По-перше, українські юристи, головні історики права, до Литовських статутів звертаються, передусім, в публікаціях, присвячених історії певного інституту права на українських землях, розглядаючи т.зв. литовсько-польський період або період Литовсько-Руської держави⁵⁸ як етап у його (інституту) розвитку. По-друге, в останні роки почали з'являтися публікації про самі Статути. По-третє, найдетальніше розглянуті положення, що регулювали окремі цивільно-правові та кримінально-правові відносини, функціонування судів, зокрема копних, а також роль у судовому засіданні окремих учасників процесу.

Oleg Dyachok

The research of the Lithuanian statutes by the modern Ukrainian legalists

The historical-legal researches have considerably become more active and have risen to a much higher level lately in Ukraine. The legalists mostly show

⁵⁶ Мартянова С. М. Правові джерела та нормативно-правове забезпечення діяльності судів Війська Запорозького Козацько-Гетьманської доби // Митна справа. – 2011. – № 1 (73). – Ч. 2. – С. 323, 324; Марисюк К. Майнові покарання за Правами, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2011. – Вип. 52. – С. 77–78, 82–83.

⁵⁷ Ясінська Л. Правове регулювання нотаріальної діяльності в кодифікаціях українського права XVIII – перша половина XIX ст. // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали XII регіонал. наук.-практ. конф. 9–10 лютого 2006 р. – Львів, 2006. – С. 108.

⁵⁸ У працях значної частини правознавців ще бачимо використання штучних термінів імперської та радянської доби, від яких більшість істориків уже відмовилася.

interest in the Lithuanian Statutes studies. We can allocate 5 groups dedicated to these outstanding sources.

The first group is composed from the researches which contain main characteristic of the Statutes, the history of their creation, the receptions of the standards of the traditional law, Roman and Old Rus' law.

The second group is represented by the historiographical works.

The third group includes the researches of the civil law of the Statutes (material law, land relations, guardianship and care).

The criminal-legal aspects (guilt, crimes, responsibility, and punishment) compose the fourth group.

The legalists pay great attention to the formation and the activity of the judicial institutes, legal procedure, and the trial participants' rights and permissions. It is the fifth group of the science studies.